
Tłomackie

Dzielnice: Śródmieście

Osiedla: Śródmieście Północne

Atrybuty: Nazwy własne Nazwy geograficzne Nazwy miejscowości zagranicznych

Rok utworzenia nazwy: 1983

Opis

Tłumacz - miasto na Ukrainie (obwód iwanofrankowski). W XVIII w jego starostą był Eustachy Józef Potocki, który na gruntach kupionych w 1714 roku a oddzielonych od jurydyki Leszno w 1749 roku założył własną jurydykę. Znajdowała się ona w granicach dzisiejszych ulic Nowy Przejazd - Bielańska - Długa - Miodowa. Po trzydziestu latach jej właścicielem został znany warszawski bankier Karol Schultz, który stworzył tu regularny plac z dwiema bramami - jedna od strony ul. Bielańskiej, drugą zaś od strony Leszna (obie zostały rozebrane w 1807 roku). Podczas obrad Sejmu Wielkiego została przyłączona do Warszawy, chociaż później do praw własnościowych przyznawali się m.in. pisarzowa polna koronna T. Miączyńska, K. Rozengart oraz rodzina Rostworowskich. Nazwa pochodzi od... błędu ortograficznego: w dawnej polszczyźnie nazwę miasta pisano "Tłómacz", więc przymiotnik od tego słowa był "Tłomackie". A oto uzupełnienie nadesłane przez varsavianistkę, Magdę Łań: Teren jurydyki Tłumackie leżącej pomiędzy ul. Bielańską a Leszno, początkowo należał do jurydyki Leszno, oddzielony od Warszawy wałami XVII w. W wyniku małżeństwa Józefa Potockiego z Wiktoria Leszczyńską, Leszno przeszło w posiadanie Potockich. Część pól jurydyki stała się własnością Eustachego Potockiego, starosty tłumackiego (Tłumacz na Ukrainie), który 1749 oddzielił ją od Leszna i stworzył oddzielną jurydykę w obszarze (obecnie): Andersa Długa Bielańska Senatorska pl. Bankowy). Po śmierci Eustachego teren dziedziczy Jerzy Potocki, także starosta tłumacki. 30 lat po utworzeniu jurydyki przez Eustachego Potockiego bankier Karol Schultz, kupuje na Tłumackiem kilka posesji. Powstaje ciąg bliźniaczych budynków na zajazd, luksusowe apartamenty, ze stajnią na 50 koni i wozownią. Projekt zaczyna realizować Szymon Bogumił Zug, a jego plany idą w kierunku utworzenia z Tłumackiego centrum czynszowo-handlowo-hotelowego. Z tamtych czasów zachowała się jedynie studnia - Gruba Kaśka projektu Zuga (1786). Tłumackie mimo starań Zuga nadal robiło wrażenie małomiasteczkowe, domy były jednopiętrowe, ale żyło się tam bezpiecznie. Dwóch bram zamykanych o godz. 22 strzegli strażnicy, którzy nie wpuszczali do jurydyki żebraków i nędzarzy. W początkach XIX wieku kolejne domy w Tłumackiem są wykupywane głównie przez bogatych Żydów. W 1872 r. gmina żydowska ze składek funduje synagogę projektu Leandra Marconiego. Z chwilą powstania synagogi na Tłumackiem tłumnie osiedlają się Żydzi, w przeciwieństwie do wcześniejszych także ubodzy. Ulica Tłomackie stała się centrum kulturalnym i intelektualnym warszawskiej gminy żydowskiej. Synagoga zostaje wysadzona przez Niemców w 1943 r. Po wojnie przeprowadzenie przez teren dawnej jurydyki Trasy W-Z ostatecznie wymazało to miejsce z mapy miasta. Jediną pamiątką po jurydyce hr. Potockiego jest małutka ulica Tłomackie.

Ciekawostki

Została wytyczona w połowie XVIII w. jako główna droga noszącej taką nazwę jurydyki. Za czasów Karola Schultza powstał tu hotel Pod Białym Orłem, stajnie, wozownia (wszystko wyburzone ok. 1900 roku), kamienice i ozdobna studnia zwana Grubą Kaską. W XIX w. dostawiono tu kolejne kamienice a w latach 1875-77 powstała - wg projektu L. Marconiego i Stanisława Adamczewskiego - synagoga. Przed wojną była to jedna z głównych ulic dzielnicy żydowskiej, dlatego też w 1935 roku właśnie tu zdecydowano się wybudować Bibliotekę Judaistyczną. W czasie okupacji cała zabudowa została doszczętnie zniszczona. Po wojnie nazwano tak zaułek za Błękitnym Wieżowcem.

Stan obecny:

Nr 1: kamienica (obecny adres: Al. Solidarności 75). Powstała po 1830 wg proj. Józefa Lessla dla Karola Lilpopa. Po wojnie odbudowana w 1948. Nr 3\5: Żydowski Instytut Historyczny. Budynek powstał w 1928-36 wg proj. Edwarda Ebera jako główna placówka intelektualna Żydów warszawskich. Umieszczono tu ok. 30000 woluminów. Mieści się tu Instytut Nauk Judaistycznych, zainicjowany w 1818 przez rabina Samuela Poznańskiego i powstały w 1926 dzięki rabinom Markusowi Braudemu i Ozjaszowi Thonie i Główna Biblioteka Judaistyczna. Jest tu także muzeum, księgarnia, biblioteka z czytelnią i archiwum. Po 1940 działała tu Żydowska Samopomoc Społeczna; odbywały się tu imprezy kulturalne, pierwszy koncert dała tu Orkiestra Symfoniczna w 1940. Budynek podpalono w 1943, w czasie wysadzania synagogi, ale mury ocalały; usunięto tylko stary napis. W muzeum zbiory wyrobów warszawskich rzemieślników artystycznych, kolekcja przedmiotów religijnych i bogata kolekcja malarstwa, rzeźby i grafiki (m.in. obrazy ucznia Matejki, Gottlieba). ~ Nr 7: Wielka Synagoga. 05.09.1859 dr Ludwik Natanson zaproponował budowę nowej synagogi, bo obecna przy Daniłowiczowskiej jest mała, a poza tym przez ścianę z fabryką, co uniemożliwia skupienie się na modlitwie. Do komitetu budowy należeli m.in. Hilary Nussbaum, Jakub Rotwand, Samuel Orgelbrand, Henryk Natanson... Początkowo chciano nabyć grunta na ul. Bielańskiej, potem rozebrać starą na Daniłowiczowskiej i postawić tam nową świątynię... wreszcie kupiono od Juliana Simmlera posiadłość na Tłomackiem, dokupując część ogrodu Chudzyńskiego. 22.05.1872 ogłoszono konkurs na projekt synagogi. Wszystkie projekty, aż 42, wystawiono w Zachęcie. Po omówieniu wygrał projekt Bronisława Żochowskiego i Teofila Lemke, a drugie miejsce zajął Jan Heurich ojciec, jednak żaden z projektów nie wypełniał warunków konkursu, dlatego 28.06.1873 ogłoszono nowy konkurs. Wygrał Stanisław Adamczewski i mimo, że projekt zebrał duże pochwały i wiele osób się zainteresowało nim, do realizacji nie doszło. Wreszcie wykonanie projektu powierzono Leandrowi Marconiemu. W 1875 nabyto cegły u Granzowa, oczyszczono plac budowy i murarz Rejkowski wystawił fundamenty. Elementy konstrukcyjne wykonało Warszawskie Towarzystwo Przemysłowe Lilpop, Rau & Loewenstein, a murarskie Kazimierz Grenzow. 14.05.1876 położono kamień węgielny pod prawym rogiem skrajnej prawej kolumny frontonu. Złożono tam również dokument o historii powstania synagogi po polsku i hebrajsku, panoramę Warszawy, jak i monety. W 1876 zabrakło pieniędzy na dokończenie realizacji, zdobycie nowych funduszy trwało ponad pół roku. Wreszcie uroczyste otwarcie nastąpiło 26.09.1878 o 19. Na uroczystości był generał gubernator Kotzebue i większość ważnych osób w Warszawie. Cadyk Izaak Cyłkow powitał Kotzebue po polsku, a że ten nie protestował, uznano to za zgodę na wygłaszanie kazań po polsku. Wreszcie społeczność żydowska doczekała się świątyni z prawdziwego zdarzenia, co pozbawiło kompleksów Żydów, jako jedynych nie mających jeszcze głównej świątyni. W 1888, w czasie święta Purym ogłoszono fałszywy alarm: w tłumie zmiażdżono 3 kobiety. Wspomniany skwer uporządkowano dopiero w 1909. W 1921 naprawiono dach świątyni, o czym przypominała pamiątkowa tablica. W 1933 przed synagogą odbył

się apel poległych, skąd ruszono pod Grób Nieznanego Żołnierza. W 1935 uczczono tu śmierć Piłsudskiego i od tego czasu coroczne nabożeństwa odbywały się ku jego pamięci. Obchody 3 Maja kończyły się pochodem żydowskich rzemieślników od synagogi do zamku. W 1938 uczczono 75-lecie powstania styczniowego, na które przybyło sporo weteranów żydowskich. W czasie okupacji hitlerowskiej synagogę zamieniono na mieszkanie dla Żydów przetransportowanych do getta warszawskiego. Wreszcie umieszczono tu skład mebli zwożonych z opuszczonych domów żydowskich. 19.05.1943, o 20:15, hitlerowcy wysadzili synagogę w powietrze na znak zwycięstwa nad powstaniem w getcie. Przygotowania trwały 10 dni: opróżniono budynek i wywiercono kilkaset otworów na materiały wybuchowe. Po wojnie nie oddano gminie żydowskiej działki, tylko postanowiono wystawić tu biurowiec. Rabini przeklęli to miejsce, może dlatego budowa Błękitnego Wieżowca zajęła aż ok. 30 lat... Mieściło się tu 2400 wiernych, z czego 1800 na parterze, w budynku działały również szkoły religijne, archiwa, sale modlitw, sale sesjonalne, lokale służbowe, podziemia wynajmowano osobom prywatnym. W synagodze działał słynny chór. Przed synagogą był zadrzewiony skwer, a kopułę wieńczyła gwiazda Dawida. Szerokie kamienne schody prowadziły do wejścia po 4 kolumnami i tympanonem. Nad drzwiami napis Bogu jedynemu na chwałę panowania Aleksandra II Cesarza Wszech Rosyi Króla Polskiego. Wchodziło się do westybulu, skąd prowadziło troje drzwi do synagogi, podzielonej na 3 nawy, oddzielone kolumnami jońskimi. Wnętrze określane było jako renesansowe. Nad nawami bocznymi były galerie dla kobiet. Z sufitu zwisał wielki żyrandol gazowy. Od tyłu przylegały kancelaria i pokój zaślubin. W głębi, podarowana przez Natansonów, stała Arka Przymierza, zbudowana z cedru, sprowadzonego z Libanu. Przed aron ha-kodesz stał pulpit dębowy, wyrzeźbiony przez Gundelacha.

~ 11: kamienica. W okresie międzywojennym mieszkanie nr 13 zajmował wraz z rodziną Lucjan Zygmunt Giżyński (1909-1946) - kapitan służby stałej piechoty, podczas okupacji hitlerowskiej żołnierz AK. Pochodził ze Śródborza niedaleko Płońska, kształcił w stolicy, tutaj też otrzymał świadectwo dojrzałości a w latach 1930-33 studiował w Szkole Podchorążych Piechoty w Ostrowi-Komorowie. Do IX 1939 roku - z drobnymi przerwami - służył w jednostkach stacjonujących na wschodnich granicach kraju: dowodził m.in. 35. Pułkiem Piechoty w Brześciu nad Bugiem oraz kompanią Batalionu "Ludwikowo" Brygady Korpusu Obrony Pogranicza "Polesie" w Zaostrowieczu. Był jednym z obrońców Lwowa, po którego kapitulacji powrócił do Warszawy. Tu związał się z Komendą Obrońców Polski a później Organizacją Wojskową Zbrojne Pogotowie Narodu "Miecz i Pług". Podczas pracy wykładowczej w konspiracyjnej Szkole Podchorążych Rezerwy Piechoty związał się ze Związkiem Walki Zbrojnej a po jego przekształceniu znalazł się w strukturach Armii Krajowej, gdzie awansowano go do stopnia kapitana. Posługiwał się wówczas pseudonimem "Zamarstynowski" a po przejęciu dowództwa nad Batalionem Praskim w IV 1944 roku (zwanym Batalionem im. Stefana Czarnieckiego) przyjął pseudonim "Ruczaj" i pod takim dowodził swoją formacją podczas Powstania Warszawskiego. Walczył na Starym Mieście (walki o PWPW, Ratusz, Pałac Blanka) a po ewakuacji do Śródmieścia dowodził walkami w rejonie ulic Nowy Świat, Świętokrzyska, Marszałkowska, al. Jerozolimskie. Jego linie obronne nigdy nie dostały się w ręce hitlerowców. Po upadku zrywu znalazł się w stalagu Larnsdorf a następnie oflagu Murnau, skąd został uwolniony przez wojska amerykańskie. Ciężko chory wraz z 13. Baonem Strzelców 5. Wileńskiej Brygady Piechoty II Korpusu Polskiego znalazł się w Egipcie i tam poddany był terapii w 5. Szpitalu Polskim w Kantarze, skąd przetransportowano go do 16. Szpitala Brytyjskiego w Jerozolimie, gdzie zmarł. ~ Mieściło się tu w czasach świetności wiele budynków: kamienice Flataua, Rudsteina, Jakubowicza, Hotel wileński (właścicielem był Karol Rosengart, a potem wdowa po nim i jej nowy mąż, major Obuch, gościł tu podróżnik von Humboldt. Była to jedna z najpopularniejszych knajp, odbywał się tu np. bankiet po odsłonięciu pomnika Kopernika 11.05.1830. Ludwik Osiński odczytał Odeę na cześć Kopernika. Zaszczycił swą obecnością bankiet nawet Nowosilcow. Komentowano, że musi tracić grunt pod nogami, skoro tu przyszedł...), kawiarnia Kawa Tyrolska (również Rosengarta), Dom Handlowy Ignacy Figowe (Icka i Ruchli Figów).

Data nadania nazwy: ponownie 1983.12.31

